

Danske grænser

Temanummer: Danske grænser

Temanummeret fokuserer på danske grænser i anledning af hundredeåret for fastlæggelsen af den dansk-tyske landegrænse i Slesvig. Det forsøger at fremkalde billedet af grænsers mangfoldighed og foranderlighed og at understrege deres proceskarakter frem for det dominerende indtryk af noget fast og varigt. Et vigtigt udgangspunkt ligger i forskningen ved Center for Grænseregionsforskning, som siden

1976 har forsket i grænser, først nationalt, men siden stedse mere internationalt og komparativt. Temanummeret rækker med bidrag fra forskere fra andre discipliner og institutioner fra grænsernes historiske udvikling over de særlige omstændigheder i det arktiske område, på de sig gennem praksis forandrende grænser mod Tyskland og Sverige samt de indre grænser i den offentlige debat.

Temaet danske grænser er oplagt i hundredeåret for fastlæggelsen af den dansk-tyske grænse efter folkeafstemningerne i vinteren 1920. Det var en stor begivenhed i danmarkshistorien. Selv om den ikke afsluttede grænsediskussionen fra nogen af siderne, markerer 1920 retrospektivt enden på den lange strid om en grænse mellem dansk og tysk i det tidligere hertugdømme Slesvig. Den linje, der dengang blev trukket, er ikke igen blevet flyttet.

Spørgsmålets nære forbindelse med national identitet og danskheden i det hele taget gjorde grænsen til et af nationalstatens stærkeste symboler. Det gav grænsen en langt mere positiv klang end på mange andre sprog med en stærk undertone af sikkerhed og afskærmning, når talen falder på Danmark og Europa – eller omverdenen i det hele taget. Landegrænsen over halvøen betegnes almindeligvis som *grænsen* i bestemt form ental. Det fastholder den i forestillingen som noget sikkert og konstant, upåvirket af tidens omskifteligheder, som det tydeligt slår igennem, når grænsen skal lukkes, spærres, indhegnes eller bevogtes.

➤ Dette temanummer af *Økonomi & Politik* taler med fuldt overlæg om Danmarks *grænser*. Målet er at give et indtryk af grænsernes mangfoldighed, skiftende betydning og proceskarakter

Dette temanummer af *Økonomi & Politik* taler med fuldt overlæg om Danmarks *grænser*. Vi glemmer ikke »grænsen«, men der er både synkront og diakront andre danske grænser i spil. Der er ikke plads til et udtømmende antal eksempler herpå, men målet er at give et indtryk af grænsernes mangfoldighed, skiftende betydning og proceskarakter. Nationalstaterne gennemsatte ideen om grænser som skarpe linjer, der adskilte forskellige og på kortene

STEEN BO FRANDSEN
professor, leder af Center for
Grænseregionsforskning,
Syddansk Universitet,
sbf@sam.sdu.dk

også forskelligfarvede enheder fra hinanden, som havde de intet tilfælles. Inden da mærkedes grænser mere som overgange. Denne rumlige forestilling er i senere årtier vendt tilbage i de europæiske stater, hvor grænseregioner forstås som områder, der nok er delt af en grænselinje, men hvor netop denne beliggenhed præger begge sider (Frandsen, 2018).

Menneskenes opfattelser af grænser holder sjældent trit med forandringerne og bliver ofte hængende i forestillinger om grænser, som de var. Det demonstrerer de senere årtiers udvikling i grænserne til Sverige og Tyskland. Vi befinder os aktuelt i en tid, hvor det igen er mere uklart, hvordan det vil gå videre. Meget har i de allerseneste år lagt op til en tilbagevenden til mindre liberale grænseregimer, men det vil være forbundet med store omkostninger og omstillinger at vende tilbage til noget, der minder om »de gode gamle dage«. Flere europæiske regeringer afprøver i Covid-19 krisen instrumenter for igen at få styr på udviklingen og genoprette en national magt over grænsen. Det er muligvis lige så naivt at tro, at det er umuligt igen at have åbne grænser, som at regne med, at grænser atter kan blive som dengang, nationalstaten tilsyneladende havde alt under kontrol. Overvejende sandsynligt er det, at vi kommer til at se helt andre former for grænser.

Danmarks optagelse i Fællesmarkedet i 1973 satte gang i en proces, der med tiden fik store konsekvenser for grænserne og bevægeligheden over dem. Medlemskabet gav anledning til oprettelsen af et Institut for Grænseregionsforskning i Aabenraa i 1976 under ledelse af initiativtageren, historikeren Troels Fink. Et vigtigt formål var at følge, hvordan medlemskabet påvirkede grænselandet. Fokus var rettet på den danske side af grænsen, men det slog efterhånden tydeligt igennem, at grænseregionen fandtes på begge sider som en langtidseffekt af delingen i 1920.

Foruden en omfattende forskning i grænselandets nyere historie rettede instituttets tværfaglige aktiviteter sig mod forandringer af f.eks. økonomisk karakter. Grænsehandel, men også sproglige, kulturelle og mindretalsrelaterede emner spillede en fremtrædende rolle, men efter 1989 trådte de europæiske dimensioner stadig stærkere frem. Grænseregionen blev stærkere end før sat i relation til europæiske udviklinger. De tog fart i denne tid og påvirkede de indre europæiske grænser, der i voksende grad blev set som forbindende frem for adskillende mellem de lande, der befandt sig i en integrationsproces. Derfor tiltrak mindretal og grænseregioner sig i 1990'erne opmærksomhed som mulige brobyggere i den europæiske proces. Der tegnede sig helt nye muligheder for grænseregionerne, da den europæiske integrationsproces tildelte dem en plads i integrationspolitikken, der ofte trak dem ud af rollen som perifere, militariserede og forsømte områder, som nationalstaterne havde tildelt dem.

Den europæiske kontekst og dermed også komparative dimension trådte endnu stærkere frem i forskningen, da Institut for Grænseregionsforskning i 2004 blev fusioneret ind i Syddansk Universitet. I dag arbejder Center for Grænseregionsforskning ved Institut for Statskundskab stadig med den lo-

kale region, der i høj grad tjener som leverandør af praktiske eksempler og konkrete erfaringer i en forskning, der placerer sig i en europæisk *Border Studies*-kontekst. I årenes løb har en række udgivelser understreget den dansk-tyske og andre europæiske grænsers mangfoldighed og foranderlighed. Senest udkom i 2018 bogen »Europas grænser«, der afspejlede centerets mangesidede interesser og arbejdsområder (Frandsen og Andersen, 2018). Mens dette temanummer helt har blikket rettet mod de danske grænser, har bogen om Europas grænser et stærkere komparativt blik – en vinkel, som også generelt burde være langt stærkere til stede i den danske debat.

Dette temanummer refererer til forskningen på Center for Grænseregionsforskning, men intentionen var gennem betoningen af grænsers forskellige former at styrke en forståelse for grænsers betydning, tilstedeværelse og vekslende roller i forskellige discipliner og forskningsområder. Artiklerne søger at brede viften ud og opmuntre forskere og interesserede fra andre discipliner i at tænke grænser.

 Dette temanummer refererer til forskningen på Center for Grænseregionsforskning, men intentionen var gennem betoningen af grænsers forskellige former at styrke en forståelse for grænsers betydning, tilstedeværelse og vekslende roller i forskellige discipliner og forskningsområder

Derfor peger temanummerets sammensætning på, at der i det seneste halve århundrede ikke kun er sket forandringer i den dansk-tyske grænseregion, men i høj grad netop i *danske grænser* i det hele taget. Det er en vigtig erkendelse, at grænser er processer, og de seneste års forskning har ikke ladet meget tilbage af tidligere forestillinger om grænser (og nationer) som konstante, eviggyldige størrelser. Grænser er konstruktioner ganske som de stater, de indrammer. De er ikke af den grund forkerte, men de kunne have ligget andre steder, og deres forløb rummer en høj grad af historisk tilfældighed.

Grænser er komplekse og optræder i langt flere udgaver, end mange er sig bevidst. Grænser skiller, men de forbinder også. En grænse kan på samme tid virke som en forhindring og en ressource. Den kan være en bro, der forbinder naboregioner, og grænser har en stærk symbolbetydning, men en grænse kan for nogen symbolisere afskærmethed og for andre være en anledning til samarbejde og en opfordring til at blive overvundet. Hvad der er en barriere for nogle, kan være en chance for andre, og ikke alle forholder sig, som grænsebyggerne forventer. Forskellene på hver side af en grænse kan være til ulempe for nogle, men til fordel for andre. Både legal handel og smugleri trives ved grænser.

Et stort antal grænseaspekter bliver ikke taget op i denne lille samling af bidrag. Der er også mange flere grænser at opdage. Læseren opfordres generelt til at overveje, hvordan grænser er blevet noget helt andet end de billeder, som de

fleste har med sig og som også stadig alt for ofte benyttes i samfundsdebatten og politikken, når talen falder på grænser. Det er stadig grænseovergangene til Tyskland, der må holde for, når grænsen skal visualiseres, men grænserne er også i lufthavne og færgelejer. Mange møder stadig grænser eller i det mindste begrænsninger, når de benytter moderne kommunikationsmidler som internet og smartphones, selv om disse redskaber samtidig også har flyttet grænser.

Den indledende artikel om Danmarks grænser giver et overblik over grænsernes udvikling fra det sammensatte oldenborgske monarki gennem nationalstaten til senere årtiers europæiserede grænser. Det historiske perspektiv fremhæver foranderlighed og dermed statens skiftende konsistens og konturer. Historien skal også tænkes med, fordi den er en forudsætning for at forstå, hvordan grænserne er blevet til, og hvilke territorier de inkluderer. Eksempelvis lader eksistensen af et rigsfællesskab sig kun forklare i en større historisk kontekst (O'Dowd, 2010). Grænsernes stadige forandring såvel på kortet som i deres betydning understreger deres proceskarakter. Således er de gået fra en mere rumlig karakter med overgangsområder til stærkt fremhævede linjer i nationalstaten, som i de seneste årtier igen er veget for en mere rumlig forståelse med grænseregioner og grænseoverskridende samarbejde.

 Havne, kyster og lufthavne har også en grænsekarakter, og der er ingen grund til at glemme de indre grænser, som fortsat spiller en stor mental og psykologisk rolle

Det er vigtigt at markere, at danske grænser er langt mere end Øresund og Skelbækken, selv om der findes en meget stærk tendens til at tale om »grænsen« og mene den dansk-tyske. Havne, kyster og lufthavne har eksempelvis også en grænsekarakter, og der er ingen grund til at glemme de indre grænser, som fortsat spiller en stor mental og psykologisk rolle. Grænsen, som den var, eller forsvundne grænser beholder en plads i bevidstheden og understreger også, hvorfor det er vigtigt at tænke historisk. Samtidig er der gode grunde til ikke at tænke for historisk: vore dages grænser har i dag en helt anden karakter end for blot få årtier siden.

Danske grænsers mangfoldighed fremgår af *Jon Rahbek-Clemmensens* artikel. Den danske grænse i Arktis er en linje i isen, abstrakt og fjern uden umiddelbare berøringspunkter med den måde, grænser tænkes og opleves på i kongeriget. Med udgangspunkt i kontinentalsokkelkravet, der handler om at trække grænser, viser artiklen, hvordan dette krav både har konsekvenser i en overordnet politik i det arktiske område og virker tilbage på forståelsen og sammenhængen af hele rigsfællesskabet. Grænser er ikke kun territorial demarkation, men også definerende for staten, dens udstrækning og indre konsistens. Rigsfællesskabet lader sig betegne som en »arktisk stormagt« med alt, hvad det indebærer af paradokser og modsætninger i forhold til en traditionel dansk småstatspolitik. Nødvendigheden af at overveje disse grænser og forstå

den dynamik, der kan udvikle sig omkring dem, trådte tydeligt frem i fjor i forbindelse med talen om en amerikansk interesse i at overtage Grønland.

Den europæiske integrationsproces har flyttet de danske grænser. Inden for de seneste 20-30 år er grænsen mellem Danmark og Sverige i Øresund blevet genstand for meget store opmærksomhed i medierne. Den faste forbindelse og det grænseoverskridende regionale samarbejde har ændret grænseområdets karakter og betydning. Det giver *Britt Andresen* ud fra personlige erfaringer eksempler på. Det fremgår, hvorledes heller ikke den planlagte tegnebrætsregion udvikler sig som forventet. Det grænseoverskridende perspektiv, der fra starten stod i forgrunden af initiativet til en ny omgang med grænsen på begge sider af Øresund, har vist sig sårbart over for udviklinger uden direkte forbindelse til regionen. Globale udviklinger som finanskrisen, flygtningekrisen eller senest Covid-19 viser med al tydelighed, at danske grænser ikke er fuldkommen under danskernes kontrol. Dermed opstår der med alle de fremmede indvirkninger hele tiden nye fortællinger, nye grænser og forskydninger, der træder frem, når fokus rettes på den virkelighed, som grænsen udgør for de mennesker, der bruger den dagligt i deres liv og bevægelse mellem hjem og arbejde.

Trafikken af mennesker og varer på tværs af grænserne er taget konstant til som følge af det europæiske samarbejdes stærke prioritering af at fjerne de økonomiske barrierer staterne imellem. Det er et af de aspekter, der har flyttet perspektivet i en stor del af grænseforskningen. Mange flere mennesker har opdaget grænsen som en chance og en ressource, og pendlerne er på mange måde personificeringer af den forandrede grænse, der muliggør et (arbejds) liv, som ikke eksisterede tidligere. Dermed bliver de også en slags seismografer, der registrerer de små skift i grænsens beskaffenhed. Det fremgår af *Dorte Jagetic Andersens* og *Ingo Winklers* behandling af grænsen fra pendlernes perspektiv. Artiklen er et eksempel på den frugtbare forandring af tilgangen til grænser hen imod et fokus på, hvordan grænsen benyttes og fungerer i praksis. Pendlerne måde at omgå grænsen på og det daglige kryds over linjen giver et dybere og langt mere differentieret indtryk af, hvad grænsen er for noget, og hvordan den påvirker dagligdagen.

Det bliver med pendlerne in mente svært at reducere grænsen til et skel mellem to forskellige og afgrænsede verdener. Den skarpe linje, der tidligere kendetegnede synet på grænsen, forsvinder hos pendlerne. Den findes i voksende grad heller ikke mere i det grænseland, de bevæger sig i. Der bliver tale om mere differentierede vurderinger af fordele og ulemper på begge sider, en anden opblødning af det skarpe perspektiv, der ikke tidligere tillod en relativisering af grænsen. Men det kendetegner naturligvis disse mennesker, at de tilrettelægger deres liv med en mere eller mindre begrundet tillid til »udviklingen« og binder deres privatøkonomi op på en forventning til to forskellige landes økonomier og politik. Den åbne (freds)grænse tages for givet. Tiden vil vise, om det holder i fremtiden.

Pendlerne hører med deres »grænsearbejde« til dem, der aktivt bidrager til at forandre grænser og flytte opmærksomheden mod det grænseoverskridende.

Var det tidligere modvilje, modsætninger og afvisning, der dominerede grænsen, er der gennem en lang årrække ydet en stor indsats for at skabe dialog og forståelse hen over grænsen. *Jens Andresen*, der som politiker i Sønderjyllands Amtsråd og i de seneste år som formand for Grænseforeningen har været med i denne udvikling i grænselandet, fortæller i et interview om erfaringer, vanskeligheder og resultater i det regionale samarbejde på tværs af landegrænsen. Heller ikke fra hans perspektiv lader forholdene i grænselandet sig beskrive som antagonistiske. Tværtimod bliver fornemmelsen for nuancer en vigtig forudsætning for tillid, dialog og generelt for den proces, der har skabt en fredelig europæisk grænse ud af den gamle tilspidsede nationale konflikt.

Til billedet af nationalstatens skarpe grænse til omverdenen hører forestillingen om en indre homogenitet. I det danske tilfælde er ensartetheden og udligningsprocesserne skredet længere frem end mange andre steder, men selv om dialekter, egnsforskelle og mere markante skel som f.eks. Kongeåen efterhånden er blevet slebet ned, spiller indre forskelle stadig en meget stor rolle i den offentlige debat. Et væld af stereotyper præger mange diskussioner, men også de indre grænser er foranderlige, dynamiske og meget ofte langt mindre entydige, end debatten antyder. *Gunnar Lind Haase Svendsen* fokuserer i sin undersøgelse på nogle aspekter af de indre grænser og deres funktion i samfundet og sætter deri også spørgsmålstejn ved adskillige af de stående påstande, som uforandret bliver fremført og præger mange diskussioner. Begreber som udkanter og »den rådne banan« er ofte fremtrædende i den nationale diskurs. De problematiserer den nationale idé om en enhed, samtidig med at de klart foregår med landets ydre grænser som referencepunkter. Her spiller det ikke en rolle, at eksempelvis grænseregionen på begge sider af den dansk-tyske grænse er en dobbelt periferi.

Det er ikke uden en vis ironi, at de mange nationalt tilrettelagte arrangementer og festligheder i anledning af den dansk-tyske grænses hundrede års fødselsdag er blevet standset af en kinesisk virus. Den uventede hilsen fra den globaliserede virkelighed understreger vigtige pointer som, at Danmarks grænser ikke lader sig betragte løsrevet fra den store kontekst, og at de trods grænselukning ikke er noget, danskerne selv kontrollerer og bestemmer over i det omfang, der ofte antydes. Det er imidlertid også en erindring om, at grænser er under stadig forandring og i stadig bevægelse, selv når de ligger fast. Som Schengen-aftalen og flygtningekrisen i 2015 vil Covid-19 sætte sine spor i grænsens udvikling.

Litteratur

Frandsen, S.B. og D. Jagetic Andersen, red. (2018), *Europas grænser*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
Frandsen, Steen Bo (2018), „Grænser som linjer og rum“, i S.B. Frandsen og D. Jagetic Andersen, red., *Europas grænser*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, pp. 34-55.

O'Dowd, L (2010), "From a 'Borderless World' to a 'World of Borders': 'Bringing History back in'", *Environment and Planning D. Society and Space*, 28(6): 1031-50.